

КУЛЬТУРА ТА ІСТОРІЯ КРАЇН СХОДУ

УДК 330.341.2 : 332.12(510)"19/197"

ПАРАДИГМА РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ КИТАЮ У НОВІТНІЙ ЧАС (ДО 1978 РОКУ)

Валентин Величко

*Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАНУ,
вул. Леонтовича, 7, Київ, Україна, 01009
тел.: (+38 066) 414 40 68, e-mail: valentyn52@gmail.com*

Розкрито суть і зміст відходу в історичній науці від традиційної парадигми регіональної історії Китаю у новітній час. В основу парадигми, яка набула поширення на початку 1950-х років, покладено “п’ятирічні плани розвитку народного господарства”. Нині вона не відображає реалій регіонального розвитку Китаю у ринкових умовах.

Ключові слова: економіка Китаю, державна власність, парадигма регіональної історії.

Регіони Китаю тривалий час були і будуть ключовим об’єктом регіонального управління за будь-якої суспільно-економічної системи, побудованої на рабстві, феодалному землеволодінні, багатокладності, державній чи приватній власності. Сучасна регіональна система Китаю є продуктом еволюції її ранішніх форм, які відповідали рівню розвитку тогочасного регіонального господарства.

При цьому варто зазначити, що регіональну політику давнього та середньовічного Китаю наука тривалий час розглядала з розбивкою на періоди правлячих династій імператорського Китаю, тобто не пов’язувала з існуючим суспільно-політичним ладом чи рівнем розвитку продуктивних сил і тим більше ринкових відносин. На регіональну політику, безумовно, впливали політичні чинники (формування унітарної держави, її тимчасова дезінтеграція та подальше возз’єднання), явища циклічності економічних процесів, які відбувалися на розвитку регіонів (розквіт–занепад–розквіт), переміщення векторів регіональної політики (із Заходу на Південь і Схід, потім знов на Захід), господарське освоєння нових територій, динаміка та внутрішньополітичний зміст економічного районування (формування економічних районів, зміни меж адміністративних районів, їх ієрархія та склад) тощо. Проте не вони становили основу періодизації.

У республіканському, а згодом і комуністичному Китаї (тобто у новітній час), склад і характер дії чинників економічного розвитку, що впливав на регіональну політику Китаю, зазнав низку кардинальних змін.

У КНР тривалий час вважали, що єдиною формою загальнонародної власності мала бути державна і що тільки держава повинна володіти засобами виробництва, які й становили “соціалістичну загальнонародну” власність. Тому держава через своїх представників безпосередньо управляла держпідприємствами, а її органи планували увесь обсяг їхньої виробничої діяльності. До того ж підприємства були позбавлені самостійності в питаннях збуту, постачання, використання трудових, фінансових і матеріальних ресурсів тощо.

Що стосується економічної науки, то, за визначенням видатного китайського економіста Лю Гогуана, вона була лише знаряддям тлумачення поточної політики, що становило чинник тривалої стагнації теоретичних економічних досліджень аж до 3-го пленуму ЦК КПК одинадцятого скликання (грудень 1978 року). У новітній час, з утворенням КНР, періодизацію провадили переважно з розбивкою на п’ятирічні плани розвитку народного господарства. Така періодизація була певний час зручною для політиків, плановиків, економістів, істориків-економістів, тому набула неабиякого поширення.

Нині, в умовах побудови ринкової економіки в Китаї, періодизація його регіональної історії з поділом на п’ятирічні плани виглядає анахронізмом. До того ж, починаючи з 2006 року, Китай перейшов від п’ятирічних планів розвитку народного господарства до програм економічного розвитку, що знайшло своє відображення у документах Державної Ради та Всекитайських зборів народних представників (парламента) Китаю. Періодизація регіональної історії на п’ятирічні плани не відображала низки економічних реалій того часу. Так, становлення регіональної структури і системи регіонального управління, розбудова відносин між Центром і регіонами відбувалася після проголошення Китайської Народної Республіки 1949 року, в умовах вкрай слабкого розвитку промисловості, низьких норм виробництва і споживання аграрної продукції на душу населення, слабких транспортних зв’язків між регіонами тощо.

В умовах повоєнної розрухи та наслідків Антияпонської та Визвольної війн (30–40-ві роки ХХ століття) перед Китаєм постало завдання прискореного проведення соціально-економічних перетворень та індустріалізації у межах командно-адміністративної системи економіки [2, с. 201]. Тому нинішня структура регіональної економіки Китаю і його системи регіонального управління певною мірою є результатом процесів її еволюції.

Враховуючи вищеподане, становлення регіональної політики і системи регіонального управління можна умовно поділити на такі основні етапи.

Перший етап (1949–1959 роки) – етап соціально-економічних перетворень та початку індустріалізації.

Початком економічних перетворень була націоналізація крупного, передусім компрадорського та олігархічного капіталу, а також великих підприємств приватної власності (при збереженні форм кооперативної і колективної власності та кустарного виробництва), створений сильний державний сектор загальнодержавного та місцевого значення.

Основними центрами виробничої активності стали місто Шанхай та провінція Ляонін. Єдиною базою металургії був Аньшанський комбінат у тій же провінції Ляонін,

а найважливіші вугільні шахти були збудовані у приморських районах провінцій Ляонін та Хебей [3, с. 29–30]. Водночас текстильна промисловість була зосереджена лише у трьох містах – Шанхаї, Тяньцзіні та Ціндао.

Згадані вище райони і міста, поміж іншим, виявилися і найважливішими організаційними центрами країни, де зосередилися органи управління провідних промислових і торгових підприємств. Більше того, Шанхай увійшов у перелік найбільших міст – промислових центрів і транспортних вузлів світу. У зазначених промислових районах була зосереджена лєвова частка переробної та видобувної промисловості країни.

Протягом початкового періоду індустріалізації роль Центру зміцнювалася поступово, через тривалість встановлення нової політичної влади на величезній території Китаю. Готовність до соціально-економічних перетворень і терміни їхнього проведення в окремих районах також були різні.

В умовах, що склалися (політична ізоляція країни та ембарго на торгівлю з боку розвинутих країн), за короткий термін створити систему централізованого управління економікою всієї країни зі столиці було неможливо. Тому воно відбувалося не стільки з Пекіна, скільки з центрів великих адміністративних районів, що одразу після проголошення КНР були створені на основі колишніх генерал-губернаторств.

Поділ території країни на великі адміністративні райони вищого таксономічного рівня (Північно-Східний, Північний Китай та інші, усього вісім районів) не означав роздробленості Китаю, хоча небезпека тимчасового, окремишнього співіснування районів країни в робочому порядку обговорювалася у вищих ешелонах влади.

У наступному зазначені райони фактично відіграли роль проміжної ланки створення системи загальнонаціонального господарства (а для Центру – сприяли вирішенню питань політичної консолідації).

У районах великих масштабів (кожен із них складався з трьох–шести провінцій) вирішували майже усі питання, пов'язані з виробництвом, оборотом матеріальних і фінансових засобів, культурою, наукою та освітою. Загальнодержавні органи вирішували лише економічні питання, що стосувалися фінансування і ведення капітального будівництва.

Потужним чинником прискорення процесів формування національного господарства стало започаткування спершу елементів, а потім і цілісної системи планування його розвитку.

Це сприяло не тільки становленню ролі Центру, а й поступовому ослабленню ролі владних регіональних структур, початку освоєння нерозвинених районів і навіть злиттю деяких дрібних (з погляду Центру) провінцій (Ляодун і Ляосі, Суйюань і Внутрішня Монголія, Сунцзян і Хейлунцзян, Сікан і Сичуань тощо).

Після відновлення нормального функціонування продуктивних сил, зруйнованих у результаті воєн першої половини ХХ століття, і господарського будівництва, 1950-ті роки стали періодом надвисоких темпів зростання не тільки промисловості, а й усієї економіки Китаю.

Для неї було характерним безпрецедентне зростання виробничої активності у регіонах, її виразна регіональна спрямованість на майбутнє. Адже, крім технічної

реконструкції промисловості старих районів Шанхая та Північного Сходу, передбачалося активне будівництво промислових районів у Північному, Північно-Західному і Центральному Китаї, часткове будівництво на Південному Заході.

Капітальне будівництво, введення в дію великих промислових об'єктів мало змінити колишнє нераціональне та незбалансоване розміщення продуктивних сил. Його основним об'єктом стали внутрішні (центральні і західні) райони. З 694 запланованих у 1950-х роках “понадлімітних” (тобто великих) об'єктів 472 об'єкта (або 68% з усієї їх кількості) мали побудувати у внутрішніх районах.

Водночас зроблено спробу “стримування” розвитку Шанхая, яку визнано помилковою лише у другій половині 1950-х років. Завдяки відмові від цього рішення роль найбільшого мегаполіса Китаю як провідного виробника продукції машинобудування (за офіційними даними 1957 року – 25% валового виробництва галузі всієї країни, хімії – 25%, текстилю – 30%) наприкінці першої п'ятирічки була відновлена.

Нове будівництво забезпечило більш високі темпи розвитку внутрішніх провінцій порівняно з приморськими. Середньорічний приріст продукції промисловості внутрішніх районів загалом становив 29%, а у приморських районах – 16,5%.

Аналіз розміщення продуктивних сил за галузями свідчив, що в більшості з них відбулися серйозні територіальні зрушення.

В електроенергетиці введення до ладу нових потужностей у внутрішніх районах зменшило питому вагу приморських приблизно з 30% у 1952 році до 20% у 1957 році. За цей же період потужності текстильної галузі внутрішніх районів збільшилися в 2,8 раза, що приблизно вдвічі вище від приросту потужностей у приморських районах [3, с. 29].

Тенденція випереджального нарощування потужностей текстильної галузі у внутрішніх районах мала відчутний економічний ефект у зв'язку з наближенням виробництва готової продукції до аграрно-сировинних районів.

До кінця 1950-х років за темпами приросту промислового виробництва внутрішні провінції перевищували загальнонаціональний показник (18% за п'ятирічку в середньому), а приморські поступалися йому.

Період 1950-х років відзначався високою позитивною динамікою інших макроекономічних показників. Були створені нові галузі виробництва, у тому числі на основі передових для того часу технологій, – авіабудування, тракторобудування, верстатобудування, енергетики, зв'язку, транспорту.

Другий етап (1958–1960 роки) пов'язаний із проведенням експерименту – політики “великого стрибка” – да юецзінь, розпочатого з метою максимального прискорення темпів економічного зростання шляхом екстенсивного розвитку виробництва.

“Великий стрибок” був, по суті, невдалим економічним експериментом, оскільки викликав кризові явища в економіці, зокрема, скорочення обсягів виробництва, масове закриття підприємств, безробіття і голод у містах.

Перехід до політики “великого стрибка” наприкінці 1950-х років супроводжували різкі зміни територіальної організації виробництва.

На вищих партійних і законодавчих форумах було прийняте рішення про розши-

рення адміністративно-господарських повноважень регіонів і звільнення Центру від частини управлінських функцій.

Це рішення фактично було визнанням того факту, що жорстко централізоване керування регіонами виявилось неможливим, і місцеві влади де-факто привласнили собі багато з тих функцій, що мали належати центральним органам.

До кінця 1950-х років у розпорядження місцевих органів влади було передано близько 90% промислових підприємств, до регіональних бюджетів стало надходити до 100% прибутку місцевих підприємств та до 20% підприємств центрального підпорядкування, а також частина товарного, промислового і сільськогосподарського податків.

У підсумку традиційні зв'язки між регіонами слабшали, це обумовило те, що частина великих підприємств наразилася на серйозні труднощі з постачанням і збутом. З урахуванням цього були вжиті заходи з міжрегіональної кооперації, зокрема, шляхом відновлення районів економічного кооперування (РЕК) у складі по 3–5 провінцій у кожному з них.

У складі РЕК були утворені адміністративні органи – комісії. На підставі спеціального положення комісії займалися координацією планів провінцій певного району, розвитку окремих галузей і перерозподілу фінансових та матеріальних ресурсів між провінціями.

В основу виділення РЕК були закладені такі принципи, як наявність у їхніх кордонах промислового, аграрного потенціалу, транспортної інфраструктури, сировинної (у першу чергу енергетичної) бази, трудових ресурсів.

Окрім того, до складу кожного району були віднесені і економічно розвинуті, і відносно відсталі провінції. Вочевидь це робилося з метою, аби перші надавали допомогу другим і цим сприяли подоланню глибоких розбіжностей у їхньому розвитку.

Відповідно до “нарізки” Держплану КНР склад РЕК наприкінці 1950-х років був таким:

Північно-Східний – провінції Хейлунцзян, Цзілінь, Ляонін;

Північний – Хебей, Шаньсі, Внутрішня Монголія;

Східний – Шаньдун, Цзянсу, Аньхой, Чжецзян, Цзянсі, Фуцзянь;

Центральний – Хенань, Хубей, Хунань;

Південний – Гуандун, Гуансі;

Південно-Західний – Сичуань, Юньнань, Гуйчжоу, Тибет;

Північно-Західний – Шеньсі, Ганьсу, Нінся, Цінхай, Сінцзян [4, с. 415].

Порівняно з “сіткою” адміністративних районів 1954 року склад РЕК, починаючи з 1959 року, змінився у такий спосіб:

Провінція Шаньдун була передана з Північного, а Цзянсі – з Центрального у Східний. До цього ж району увійшла і провінція Фуцзянь. Вважалося, що це було зроблено з метою прискорення розвитку цих провінцій та зміцнення економічного потенціалу Шанхая.

Провінція Хенань відійшла до Центрального Китаю. Мотивом було забезпечення активнішої участі провінції у зміцненні сировинної бази Уханського металургійного комбінату, найбільшого на той час у Китаї.

Автономні райони Внутрішня Монголія, Сіньцзян та Тибет були віднесені відповідно до Північного, Північно-Західного і Південно-Західного районів. Це було частиною національної політики, фактично спрямованої на “китаїзацію” (ханьхуа) районів національних меншин.

Відповідно до директивних документів, кожному району економічного кооперування пропонувалося (а по суті – в обов’язковому порядку доручалося) мати не менше одного великого металургійного заводу, а також технологічно сполучені з ним підприємства машинобудування, вугільної й електроенергетичної галузі.

Вважалося, що таким способом кожний район повинен здебільшого задовольняти власні потреби в машинобудівній продукції, транспортних засобах і навіть у комплектному устаткуванні, а коопераційні зв’язки підприємств не повинні виходити за його межі [5, с. 297].

Районам економічного кооперування підпорядковувалися за рангом провінційні господарські комплекси, що складаються, своєю чергою, з комплексів повітів і народних комун. Останні на той час вважалися “основним виробничим осередком” (цзичаньцзу) суспільства.

Така структурна політика Центру мала чіткий економічний зміст: максимальна самозабезпеченість районів кооперування і менших таксонів, до „народної комуні” включно мала сприяти зменшенню ролі товарно-грошових відносин і заміні їх прямим продуктообміном у міру “просування до комунізму”.

Окрім того, майже повна збалансованість господарства в районному масштабі стала “протиотрутою” стосовно господарської самостійності підприємств, а загалом – проти падіння авторитету Центру на тлі вад політики “великого стрибка”.

Відмова від політики “великого стрибка” як такої, що не виправдала себе, логічно призвела до спроб перегляду ідеї створення в кожному районі замкнених промислових комплексів. Китайські економісти на основі виконаного на початку 1960-х років аналізу районних балансів і коопераційних зв’язків великих підприємств дійшли висновку про неможливість створення в кожному районі повного циклу виробництва [6, с. 305].

Це вплинуло на процес прийняття рішень директивними органами, і ціль створення в кожному районі завершеної промислової системи поступово відійшла на задній план.

Водночас в економічній політиці держави спостерігалася й консервативна тенденція: орієнтація кожного району на максимальне самозабезпечення під гаслом нового політичного курсу цзилі геншен – “опори на власні сили”.

Елементом регіональної економічної політики стала концепція і го сяньпань – “уся країна – шахівниця”, що передбачала рівномірний територіальний поділ праці усередині окремих районів та у масштабі всієї країни.

Третій етап (1961–1965 роки) – етап врегулювання, тобто подолання наслідків кризи, спричиненої “великим стрибком”, відновлення господарського механізму, нормалізації роботи підприємств, розвитку товарно-грошових відносин, вирішення соціальних питань (насамперед, пом’якшення негативних наслідків безробіття та голоду).

У цей (як і у попередній) період Китай не зміг скористатися перевагами національної економіки для розвитку зовнішньої торгівлі, зокрема – сприятливою кон'юнктурою і високими цінами світового ринку на продукцію важкої промисловості, підприємства якої в Китаї (переважно новозбудовані, що володіли передовою для свого часу технологією) почали масово випускати продукцію. Причина – вимушена (під тиском ембарго) ізоляція Китаю від світового ринку (за винятком ринку країн соцтабору).

Адже, як зазначалося вище, ізоляція (інколи самоізоляція) в інших часових межах неодноразово була помітним феноменом внутрішньої політики Китаю.

У період “регулювання” підвищену увагу стали приділяти сільському господарству, а також забезпечуючим його галузям – хімічній промисловості й сільськогосподарському машинобудуванню.

При цьому у процесі розміщення нових підприємств до уваги брали не стільки політичні вказівки, скільки наявність необхідного устаткування, ступінь забезпеченості електроенергією і сировиною (у хімічній промисловості – вугіллям для виробництва карбаміду і фосфоритами – для фосфорних добрив). У зв'язку з цим підприємства хімії і сільгоспмашинобудування будували переважно в найбільш розвинутих Північно-Східних і Східних районах.

Для створення хімічних заводів у Центральному та Південно-Західному районах устаткування бракувало і його мусили імпортувати (у той період – уже не з Радянського Союзу, відносини з яким різко погіршилися, а з країн Західної Європи – Англії, Голландії та ФРН). Для збільшення випуску сільгоспмашин задіяли декілька машинобудівних заводів відповідно змінивши їхній профіль і спеціалізацію.

Отже, у першій половині 1960-х років розпочався відхід від наявної моделі управління регіонами. Поступово розширювалася сфера централізованого управління промисловістю, зміцнювався її галузевий принцип. Гасло створення районів, що самозабезпечуються, у керівних документах і поточній політиці поступово вийшло з пропагандистського вжитку. Однак ця тенденція у регіонально-економічній політиці не встигла закріпитися.

Із середини 1960-х років на тлі політичних перипетій “великої культурної революції” (да веньге) стали проводити політику “широкого соціалістичного співробітництва” (гуанфань шэхуейчжуи хэцзо), яка, по суті, обмежувала територіальний поділ праці, насаджувала диверсифікованість (на шкоду спеціалізації) регіонального господарства, причому не тільки РЕК та провінцій, але й більш дрібних таксонів, аж до його базового рівня – “народної комуни” включно [7, с. 610].

Регіони і райони мали знайти власні шляхи і засоби (у тому числі матеріально-фінансові) для регіонального розвитку.

Четвертий етап (1965–1979 роки) пов'язаний із проведенням “культурної революції” (да веньге) та політики “третьої лінії” (сань сянь). Економічні цілі попереднього періоду були відкинуті і замінені на політичні – підготовка на випадок війни [1, с. 12].

Підґрунтя політики “третьої лінії” заклав Мао Цзедун, який уперше виокремив проблему співвідношення розвитку приморських та внутрішніх районів Китаю, поставивши завдання щодо створення у внутрішніх районах баз стратегічного тилу ще у 1950-ті роки [8, с. 47–48].

Така політика супроводжувалася діями влади, які фактично перешкоджали розвитку базових галузей та обробної промисловості, викликаючи дезорганізацію управління, порушення господарських зв'язків, звуження сфери товарно-грошових відносин та скорочення зовнішньоторговельного обігу.

Лише в оборонно-промисловому комплексі були досягнуті визначні успіхи, зокрема створено ядерну зброю, ракети-носії, супутники.

Варто відзначити, що в системі суспільних відносин, складовими якої є, зокрема, взаємодія між Центром і регіонами, між партією (комуністичною) та масами, державою та армією, між розвинутими та відсталими регіонами пріоритет мала перша ланка (Центр-регіони).

Що стосується взаємин Центр–регіони як складової частини економічної реформи, то збалансований розвиток відносин між ними безпосередньо впливав на вибір моделі ринкових відносин.

В одному випадку йшлося про створення єдиної для всієї країни ринкової економіки і загальнонаціонального ринку, що, безумовно, було на користь збереження цілісності держави.

В іншому – про створення замкнених, окреслених внутрішніми кордонами, регіональних ринків та окремих моделей економіки регіонів. В останньому випадку відірвані одне від одного господарства були б позбавлені можливості кооперації та спеціалізації виробництва. Економічна окремішність, зазвичай, викликала явища сепаратизму у внутрішній політиці.

Тому відхід від політики “урегулювання” був початком нового, своєрідного циклу розвитку регіональної економіки Китаю, який багато в чому був пов'язаний з політикою “третьої лінії” як стратегії економічного розвитку, так і оборонного будівництва.

Її поява зумовлена суб'єктивними умовами, тенденційною оцінкою міжнародної та воєнно-стратегічної ситуації того часу. Протягом 1950-х років, попри існуючу небезпеку виникнення війни з розвинутими державами Заходу, китайське керівництво все ж сподівалося на зростаючий вплив “миролюбних сил” (хепін лілянь) на баланс сил у світовій політиці і вважало можливим запобігти новій світовій війні.

Китайсько-індійський воєнний конфлікт 1962 року, скупчення американських та гомінданівських військ у районі Тайванської протоки та збільшення контингенту американських військ у Південній Кореї сприяли зростанню напруги безпосередньо вздовж морського та сухопутного кордону КНР на інших ділянках.

Більше того, оприлюднені у 1990-х роках документи Держдепу США (передусім квітнева доповідь 1964 року Р. Джонсона, експерта Комітету політичного планування Адміністрації США) свідчили, що США разом із СРСР чи третіми країнами, могли реально нанести удар по Китаю, у першу чергу по його ядерних об'єктах [9, с. 28].

На думку тогочасного китайського керівництва, воєнно-політична ситуація навколо КНР на початку 1960-х років дійсно містила небезпеку розв'язання війни проти Китаю як з боку США, так і колишнього СРСР, та нанесення відповідного удару по господарських об'єктах на його території.

Тому китайські керівники заявляли не тільки про необхідність зміцнення оборон-

ного потенціалу та сучасної армії, а й створення тилової стратегічної бази в глибині території країни.

Замість районів економічного кооперування, намічених у 1950-х роках, територія була поділена трьома “лініями”. Тобто було прийнято політичне рішення про утворення регіонів у штучно (в розріз з наявними схемами економічного районування та політико-адміністративного поділу) обмежених трьома “лініями” кордонах.

Регіони “першої лінії” охоплювали приморські та прикордонні провінції, райони та міста центрального підпорядкування Сходу: Пекін, Шанхай, Тяньцзінь, провінції Ляонін, Цзілінь, Шаньдун, Цзянсу, Чжецзян, Фуцзянь, Гуандун, Внутрішня Монголія, Сінцзян та Тибет.

Регіони “другої лінії” були розміщені дещо західніше, у Центральному Китаї, головню, уздовж умовної лінії Пекін–Ухань–Гуанчжоу. До “другої лінії” належали райони, що посідали проміжне положення між першою та третьою лініями – провінції Аньхой, Цзянсі, західні частини провінцій Хунань, Хубей тощо.

Регіони “третьої лінії” з погляду воєнної стратегії становили стратегічну тилу базу (чжаньлюе хоуфан цзіді) у складі провінцій Заходу Китаю – Сичуань, Гуйчжоу, Юньнань, Шеньсі, Ганьсу, Нінся, Цінхай (“велика третя лінія”), а також частини провінцій Шаньсі, Хебей, Хенань, Хубей, Гуансі (“мала третя лінія”).

Районування “третьої лінії” багато у чому визначалася природними перешкодами – у провінції Ганьсу до “третьої лінії” були віднесені частина провінції на схід від хребта Машаолін, у провінції Шаньсі – південніше проходу Цзяменьгуань, у провінції Гуандун – північніше проходу Шаогуань, а гірські системи Цінхайсько-Тибетська та Юньнань-Гуйчжоуська височини, гори Тайханшань, Дабешань, Хеланьшань, Луляншань – становили природні кордони.

Отже, віддаленість районів “третьої лінії” від морського узбережжя становила не менше 700 кілометрів, від сухопутних кордонів – до 1000 та більше кілометрів.

У сукупності площа районів “великої третьої лінії” становила 2,5 млн м², або 26% території Китаю, а населення – 135,4 млн осіб, що на той час становило 22% населення країни [10, с. 454].

Формально-директивним початком політики “третьої лінії” історики вважають виступ Мао Цзедун на Робочій нараді ЦК КПК у червні 1964 року, коли китайський лідер вніс пропозицію щодо необхідності будівництва промислових баз у глибині країни.

На виконання політичних вказівок наради (“готуватися до війни” (бей чжань)) Держрада Китаю вже за два місяці підготувала доповідь ЦК КПК про будівництво “третьої лінії”.

Проте в найбільш розгорнутому вигляді будівництво “третьої лінії” обґрунтував тодішній Прем’єр Держради КНР Чжоу Еньлай. У його Доповіді про обставини реалізації плану були викладені пропозиції щодо переміщення промислових підприємств, базових навчальних закладів, науково-дослідних установ з районів “першої лінії” до районів “третьої лінії”.

У документі містилися конкретні вказівки про надання районам “третьої лінії” людських, матеріальних, фінансових ресурсів і про концентрацію особливої уваги на

питаннях будівництва, зокрема забезпечення її потреб в устаткуванні, промисловій сировині, матеріалах, паливі, а також засобами транспорту, продукцією хімії.

Характерно, що на тлі виконання завдань будівництва „третьої лінії” мережу РЕК частково переглянули, відображачи політичну настанову щодо підготовки до війни (Південно-Східний, Північно-Західний, Південний, Східний, Північний, Північно-Східний РЕК було “перекроєно”, натомість додалися Чжунюанський, Шаньдунський, Фуцзяньско-Цзянсіський та Сінцзянський РЕК [11, с. 289].

Проте такі поспішні рішення викликали явища дезорганізації регіонального управління. Згодом Китай повернувся до попереднього варіанту “мережі” РЕК. Можливо, це було пов’язано з тим, що у той час дещо зменшилась напруженість у відносинах Китаю як з США, так і з СРСР, а будівництво “третьої лінії” почало втрачати свою політичну гостроту та стратегічну значущість.

На думку китайських науковців, історичні межі найактивнішого періоду політики “третьої лінії” відповідають періоду з 1965 по 1983 рік. Якщо враховувати другу половину 1990-х років, упродовж якої Центр проводив політику щодо її врегулювання, то часові межі політики “третьої лінії” можна продовжити до кінця 1990-х років [12, с. 21].

З позицій сучасної економічної політики й регіональної економіки Китаю будівництво “третьої лінії” оцінюється неоднозначно.

До найістотніших позитивних чинників належить внесок будівництва “третьої лінії” у пом’якшення нерівномірності розвитку регіонів Китаю. Будівництво нових або переміщення діючих підприємств і виробництв із районів “першої лінії” до “другої” і “третьої” ліній фактично дозволило розгорнути індустріалізацію Центральних і особливо Західних регіонів. На це було спрямовано 39,01% всіх інвестицій в основні виробничі фонди Китаю.

У межах створення бази стратегічного тилу збудовано великі металургійні комбінати Паньчжихуа, Цзюцюань і Цзіньчуань, залізниці Ченду-Куньмін, Куньмін-Гуйян, Цінхай-Тибет (Сінін-Голмо), а також на той час потужні (понад 1 млн кВт кожна) ГЕС Гечжоуба та Люцзяся й нафтопромисли в районах Сичуань, Цзянхань, Чанцин, Чжунюань. Створення базових галузей промисловості супроводжувалося становленням центрів космічної та авіаційної промисловості в районах Цзюцюань, Січан, Гуйчжоу, Ханьчжун, атомної промисловості – у західній частині провінції Сичуань, автомобільної – у Шиянь (західна частина провінції Хубей).

Однак, починаючи з 1980-х років, коли з’явилася можливість у контексті політики реформ і відкритості дати політиці “третьої лінії” економічну оцінку, переважали її негативні сторони. В офіційному коментарі газети “Женьмін жибào” було зазначено, що на розгортання будівництва “третьої лінії” було спрямовано багато зайвих інвестицій, що використовувалися неналежно, оскільки їхня ефективність була низькою, а втрати – численними [12, с. 1]. Однак, з огляду на внутрішньополітичну боротьбу в Китаї, вади в будівництві “третьої лінії” приписували Лін Бяо та Цзян Цін – політичним опонентам тодішнього керівництва КНР.

Обговорення проблем “третьої лінії” продовжується донині, включаючи не тільки негативну оцінку її результатів, а й різні пропозиції з врегулювання проблем-

них питань, у тому числі шляхом редислокації підприємств “третьої лінії”, особливо високотехнологічного циклу, назад, у приморські райони, звідки вони були виведені впродовж другої половини 1960-х – першої половини 1970-х років.

Загалом, протягом дореформного періоду (1949–1979 років) у регіональній економіці Китаю відбулися такі зміни, як досягнення різних темпів економічного зростання макрорегіонів – Центрального і Західного – прискореними, а Східного – повільнішими темпами. Відбулося значне піднесення ролі міст, прискорення будівництва виробничих баз, особливо на Північному Сході країни, а також посилення економіки Шанхая і Тяньцзіня.

Китайські економісти визнають, що до кінця 1990-х років склалася відносно збалансована регіональна структура виробництва, за якої за внутрішніми регіонами закріпилися функції виробництва енергоресурсів і сировини, а за приморськими регіонами – їхнього споживання і переробки.

Протягом дореформного періоду значно зміцнилася транспортна система, енергетична і ресурсна бази, обробна промисловість. Більше того, структура старих баз з раніше розвинутою легкою промисловістю пройшла реконструкцію із залученням у її структуру галузей важкої індустрії, машинобудування, металургії та хімії.

Частина економістів Китаю вважає, що планова економічна система, яка домінувала протягом перших трьох десятиліть існування КНР, попри її неефективність дала змогу забезпечувати рівномірні темпи розвитку регіонів. Показники темпів зростання ВВП у приморських регіонах (навіть у мегаполісах, як Пекін, Шанхай, Тяньцзінь та у провінції Ляонин) перевищували середньокитайський ВВП лише на 0,68% [13, с. 28].

У багатьох регіонах відбулися масштабні структурні зміни. Завдяки регіональній політиці командно-адміністративного типу, за 30 років зроблено перехід від структури з переважно аграрною та/або ресурсною складовою до структури з яскраво вираженими індустріальними рисами.

При цьому структура регіонального господарства змінювалася найшвидшими темпами у внутрішньому регіоні (індекс структурних змін становив 71,5%). Структура господарства приморського регіону зростала найнижчими темпами (індекс сукупного зростання – 53,4%) [13, с. 34].

Проте темпи розвитку регіональних господарств та рівень життя населення регіонів наприкінці 1970-х років були низькими, а країна загалом – бідною. Наприкінці 1970-х років китайські економісти дійшли висновку про те, що реалізація об’єктивних економічних законів неможлива, якщо застосовувати винятково позаекономічні важелі, адже їх дія не може напряму відображати вимоги цих законів. Хоча в управлінні регіональним господарством не можливо не використовувати позаекономічні важелі, вони не можуть відігравати головну роль і підміняти економічні інструменти.

У регіонах майже не діяли ринкові відносини, не склалися умови для їх самостійного господарювання, для орієнтації на попит міжрегіонального або світового ринку і тим більше для вирішення соціальних проблем та відтворення умов, що забезпечують поліпшення якості життя населення. Між Центром та регіонами існували протиріччя, які вимагали реформування структури регіональної економіки, орієнтованої на ринкові відносини.

Отже, парадигма регіональної історії КНР дореформеного періоду вичерпала свій науково-пізнавальний потенціал разом із існуючим соціально-економічним ладом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Величко В. В. Политика «третьей линии» и ее влияние на социально-экономическое развитие КНР / В. В. Величко; отв. ред. А. П. Морозов. – М. : Институт Дальнего Востока (ИБ), 1988.
2. 张开远。中国经济史。–北京，2002。
3. 隋涛，陈德明，辛余财。东北老工业基地复兴//研究中国区域经济发展报告。–上海，2004。
4. 建国以来主要文摘选集。6部。–北京，2000。
5. 博一波。关重大决策与事件的回顾。–北京，1991。
6. 王海波。中华人民共和国工业经济史。–北京，1999。
7. 建国以来主要文摘选集。11部。–北京，2000。
8. 毛泽东。论十大关系//毛泽东文集。7部。–北京，1999。
9. 美国碎灰中国核设施的计划//国外中共党史研究，1996。
10. 中国人口统计年鉴-1992。–北京，1993。
11. 苏少志。中国经济通史。–长沙，2002。
12. 人民日报社论//人民日报，1981年，4月9日。
13. 中国省，自治区和直辖市发展历史的统计资料 (1949-1989)。–北京，1990。

*Стаття: надійшла до редакції 15.10.2010
прийнята до друку 15.11.2010*

A PARADIGM OF REGIONAL HISTORY OF CHINA IN THE MODERN PERIOD (BY 1978)

Volodymyr Velychko

*Institute of the World Economy and International Relations
of National Academy of Sciences in Ukraine
7, Leontovych Str., Kyiv, Ukraine, 01009
tel.: (+38 066) 414 40 68, e-mail: valentyn52@gmail.com*

The article traces meaning and essence of the departure of the historical science of China from traditional paradigm of the regional history of China in the modern period. Being popular in 1950-th the paradigm was based on the so called “five-year plans of the development of national economy”. Now it does not reflect realities of the regional economy development of China under current market conditions.

Key words: China economy, state ownership, paradigm of regional history.

ПАРАДИГМА РЕГИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ КИТАЯ В НОВЕЙШЕЕ ВРЕМЯ (ДО 1978 ГОДА)

Валентин Величко

*Институт мировой экономики и международных отношений НАНУ,
ул. Леонтовича, 7, Киев, Украина, 01009,
тел.: (+38 066) 414 40 68, e-mail: valentyn52@gmail.com*

Раскрыты сущность и содержание отхода исторической науки от традиционной парадигмы региональной истории Китая в новейшее время. В основу парадигмы, которая получила распространение в 1950-х гг., были положены “пятилетние планы развития народного хозяйства”. В данное время она не отражает реалии регионального развития Китая в рыночных условиях.

Ключевые слова: экономика Китая, государственная собственность, парадигма региональной истории.